

УДК

81'367.635: 811.112.2

Секция №4. Актуальные проблемы грамматики.

СФЕРА ДЕЙСТВИЯ И ВАЛЕНТНОСТЬ ГРАДУАЛЬНЫХ ЧАСТИЦ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

В работе рассматривается понятие сферы действия градуальных частиц немецкого языка на основе их валентности. Градуальные частицы характеризуются пассивной валентностью. Набор их валентностей определяет сферу действия градуальной частицы. Она включает доминанту сферы действия, фоновые альтернативы доминанты, признак как основу градуирования.

Ключевые слова: градуальная частица, сфера действия, доминанта сферы действия, валентность.

СФЕРА ДІЇ ТА ВАЛЕНТНІСТЬ ГРАДУАЛЬНИХ ЧАСТОК НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

В роботі розглядається поняття сфери дії градуальних часток на основі їхньої валентності. Градуальні частки характеризуються пасивною валентністю. набір їхніх валентностей визначає сферу дії градуальної частки. До сфери дії належать домінанта сфери дії, фонові альтернативи домінанти, ознака як основа градуювання.

Ключові слова: градуальна частка, сфера дії, домінанта сфери дії, валентність.

DOMAIN AND VALENCY OF GERMAN GRADUAL PARTICLES

This article focuses on the notion of domain of German gradual particles due to their valency. Gradual particles are characterized by the passive valency. The combination of valencies of the gradual particles determines their domain. The domain contains a dominant of domain, phone alternatives of the dominant, feature as the base of graduation.

Key words: gradual particle, domain, a dominant of domain, valency.

СФЕРА ДІЇ ТА ВАЛЕНТНІСТЬ ГРАДУАЛЬНИХ ЧАСТОК НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У логіко-лінгвістичних дослідженнях для виявлення та трактування значення градуальних часток використовуються такі поняття, як *скопус та фокус*, оскільки частки прирівнюються до логічних операторів [7; 9; 11 та ін.]. Непослідовність вживання цих термінів виникає в тих випадках, коли сама частка стає акцентоносієм. Більш придатним для нашого аналізу часток є використання термінів *сфера дії (СД)* та *домінанта сфери дії* (домінанта СД). Поняття СД застосовує І.М. Богуславський аналізуючи слова з пасивною валентністю на матеріалі російської мови (серед них й окремі частки). Логічним, на нашу думку, є визначення поняття СД не на підставі прирівнювання часток до логічних операторів, а на основі їхньої валентності. Необхідність дослідження валентності часток й зумовлює актуальність статті, оскільки вивченню валентності службових частин мови, на відміну від дієслів, прикметників тощо, приділено недостатньо уваги. Мета статті полягає у виявленні СД градуальних часток на основі їхньої валентності.

СД є заповненням валентних позицій слова. Оскільки в теорії валентності [2; 3; 5, с. 138–232] розрізняються такі поняття, як *домінуюча (підпорядковуюча)* та *недомінуюча (підпорядкована) валентності*, то для аналізу градуальних часток вводимо поняття *домінанти сфери дії* частки, під якою розуміємо безпосередній ко-конституент частки. Потрібно підкреслити, що для часток – це домінантість/недомінантість іншого порядку, оскільки йдеться в цілому про пасивну валентність слів (а саме часток), на відміну, наприклад, від активної валентності дієслів, де домінантість/недомінантість є першопорядковою та безпосередньо формує пропозицію.

Під час аналізу таких фокальних часток, як *даже, только* – на матеріалі російської, *sogar, nur* – на матеріалі німецької, *even* – на матеріалі англійської мови вважається достатнім для характеристики цих часток двох валентностей. Але більш переконливим, на наш погляд, у цьому відношенні є виділення трьох

валентностей І.М. Богуславським. Розглядаючи частку *даже*, він записує її семантичну валентність таким чином: *даже* (QRP), де Q – об’єкт, що виділяється; R – множина однорідних з Q та релевантних у даному контексті об’єктів, із якої Q виділяється; P – ознака, на основі якої відбувається це виділення [1, с. 308].

Оскільки не всі семантичні змінні (Q,R,P) можуть бути представлені в синтаксичній структурі речення, будемо застосовувати поняття екзистенційної імплікатури (імплікатури існування).

Цей термін використовується у роботах [9; 10]. Екзистенційна імплікатура зумовлюється значенням мовної одиниці (у нашому випадку значенням градуальної частки). На цій основі вона ніби прирівнюється до семантичної пресупозиції. Але особливим є те, що не всі градуальні частки зумовлюють екзистенційні імплікатури, оскільки неоднаково демонструють ознаки семантичної категорії градуювання та різні аспекти цієї категорії (абсолютне/відносне/полярне градуювання). Семантичні пресупозиції градуальних часток – неоднотипні: для тривалентних часток вони конкретизуються як екзистенційні імплікатури (імплікатури існування фонових альтернатив домінанти сфери дії частки). Наприклад, у висловлюванні *Sogar Philip fährt nach Florenz* частка *sogar* пресупонує = імплікує існування інших осіб, які поїдуть до Флоренції. Для двовалентних градуальних часток семантична пресупозиція конкретизується як активація поняття норми (ситуативної або нормативного поняття, яке охоплюється лексичним значенням домінанти сфери дії градуальної частки): *zu wenig Geld, um ein Kleid zu kaufen* → *Man braucht in dieser Situation eine gewisse Summe Geld*; *ein bisschen dumm* → *Man weiß, welche Eigenschaften den Begriff „dumm“ konstituieren*.

Проте, виявлення лише семантичних пресупозицій градуальних часток є недостатнім для повної інтерпретації їхнього внеску у загальний зміст висловлювання, оскільки іншою важливою особливістю градуальних часток є те, що вони, зумовлюючи певні пресупозиції, водночас шкалюють їх за рангом відносно своєї домінанти: *sogar Philip fährt nach Florenz* → *mehr als erwartet*; *zu*

wenig Geld → *weniger als man braucht*; *ein bisschen dumm* → *weniger als dumm*. Тому при аналізі релевантним є поняття шкалярної імплікатури (цей термін також застосовується у роботах [1, с. 305–311; 11]).

Отже, під екзистенційними імплікатурами будемо розуміти імплікатури існування ситуативно-релевантних альтернатив стосовно експлікованої домінанти сфери дії частки. Шкалярна імплікатура зумовлює упорядкування домінанти сфери дії (ко-конституента) тривалентної частки та альтернативних їй (йому) елементів ситуації на певній шкалі (відповідно очікувань, міркувань, фонових знань мовця щодо вагомості, вірогідності, нормальності, звичайності тощо) експлікованого та імплікованих елементів ситуації. Шкала зони норми формується двовалентними градуальними частками, які й зумовлюють “точкову розтяжність” та шкалярний вимір нормативного поняття.

Сфера дії частки може бути локалізована як сфера дії за валентністю Q, чи за валентністю R, чи за валентністю P. Сфера дії за валентністю Q є домінантою загальної сфери дії частки. Домінанта сфери дії визначається часткою безпосередньо, сфери дії за валентністю P є опосередкованими та визначаються через валентність домінанти. Щодо сфери дії за валентністю R, то вона визначається самою часткою, її домінантою та сферою дії за валентністю P, тобто наявність/ненаявність альтернативних ко-конституентів частки та діапазон альтернативної сфери домінанти залежать від значення самої частки, значення її домінанти та пропозиційної ознаки P. Безпосередні та опосередковані сфери дії взаємопов’язані та є релевантними при визначенні внеску часток у загальний зміст речення/висловлювання.

Наприклад, у реченні *Fritz hat 'auch ein neues Auto gekauft*. – домінанта сфери дії (Q) частки *auch*: *Fritz*; сфера дії за валентністю R: *jemand anderer als Fritz*; сфера дії за валентністю P: *hat ein neues Auto gekauft*. Вона опосередкована домінантою сфери дії Q = *Fritz* та сферою дії за валентністю R: *jemand anderer als Fritz*: *Fritz und jemand anderer als Fritz hat ein neues Auto gekauft*. Сфера дії частки *auch* за валентністю R (*jemand anderer als Fritz*) може конкретизуватися у контексті. Наприклад:

А: *Mein Vater hat ein neues Auto gekauft.*

Б: *Fritz hat auch ein neues Auto gekauft.*

У наведеному фрагменті діалогу сферою дії частки *auch* за валентністю R є *mein Vater*.

Якщо змінюється домінанта сфери дії частки, то змінюється і сфера дії частки за валентністю R та за валентністю P, що має наслідком різні інтерпретації речення. Пор.: а) *Nur FRITZ schenkt seinen Kindern zu Weihnachten Bücher.* б) *Fritz schenkt nur SEINEN KINDERN zu Weihnachten Bücher.* в) *Fritz schenkt seinen Kindern nur ZU WEIHNACHTEN Bücher.* г) *Fritz schenkt seinen Kindern zu Weihnachten nur BÜCHER.* ґ) *Fritz schenkt nur SEINEN Kindern zu Weihnachten Bücher.*

Двовалентна частка вилучає із аналізу сферу дії R та здійснює полярне градування. При цьому рух на шкалі у зоні норми залежить від значення самої частки. Пор.: *An diesem Tag war es etwas/ein bißchen/ziemlich/sehr/besonders kalt.*

kalt

Згідно з поняттям валентності та різних її рівнів, синтаксична та семантична сфери дії утворюють “вертикальну” кореляцію” (на зразок діатезних кореляцій [4, с. 128–129]). Проте така кореляція не обов’язково є ізоморфною, вона є скоріше неізоморфною, оскільки не всі семантичні змінні Q, R, P отримують експлікацію на синтаксичному рівні. Це зумовлює розподіл градуальних часток на дві валентні групи: а) тривалентні частки (*sogar, nur, allein, auch, ausgerechnet, bereits, besonders, genau usw.*) та б) двовалентні частки (*höchst, zutiefst, fast, nahezu, beinahe, etwa, geradezu, immer, weitaus, viel, weit, ungemain, etwas usw.* Проілюструємо сказане прикладами:

(1) [...], *warum er ausgerechnet jetzt das Gespräch auf den Prinzen von Preßburg brachte.* [Mellin, S. 48]

Частка „ausgerechnet“ є тривалентною: *ausgerechnet*³ (QRP), Q = (домінанта СД): *jetzt*, R = екзистенційна імплікатура: *gestern* (Q1), *morgen* (Q2),

alles andere aber nicht jetzt (Qn...із R), P = пропозиційна ознака: „*er brachte das Gespräch auf den Prinzen von Preßburg*“.

(2) [...], *er war geradezu glücklich gewesen an einem Morgen, und das Gefühl war so stark, daß er es nicht vergessen hatte.* [Danella, S. 60]

Частка „*geradezu*“ двовалентна: *geradezu*² (QP), Q = домінанта СД: *glücklich*, P = пропозиційна ознака: „*er war an einem Morgen gewesen*.“

Як показує аналіз, валентності Q та P мають експліцитне представлення на синтаксичному рівні, що не можна сказати про валентність R (у тривалентних часток). Тут виявляються такі можливості синтаксичного представлення елементів Q1, Q2, Qn із R:

а) Валентність R заповнюється. (Елементи Q1, Q2, Qn мають експліцитне вираження в реченні.)

(3) *...denn ich war noch nie im Norden von England, geschweige denn in Schotland.* [Höber, S. 56]

(Q = *in Schotland*; Q1 = *im Norden von England*.)

б) Валентність R заповнюється у попередньому контексті. (Елементи Q1, Q2, Qn експлікуються у попередньому реченні (= у текстовому контексті).)

(4) „*Schön für Sie*“ – *fragte Klut und fragte: „Sicher hat auch Ihr Mann ein eigenes Zimmer?“ „Selbstverständlich!“* [Schmieder, S. 22]

(Q = *Ihr Mann*; Q1 = *Sie* (що впливає із контексту).)

в) Валентність R не заповнюється. (Елементи Q1, Q2, Qn не експлікуються. Вони активізуються у свідомості мовця/слухача як потенційно-можливі у даній ситуації, проте сфера активізації задається елементами Q та P.)

(5) *Allein der Arzt kann darüber entscheiden.* [8, с. 485]

(Q = *der Arzt* ; Q1, Q2, Qn = *der andere oder die anderen Menschen, die gewöhnlich mit Rat und Schlag dabeistehen und Arzt spielen*.)

г) Валентність R заповнюється не повністю, хоча множина об'єктів є конкретизована експлікованою лексемою домінанти.

(6) *Erst zwei Stunden hat er gearbeitet.* [8, с. 485]

(Q = *zwei (Stunden)*; Q1, Q2, Qn = X *Stunden*)

е) Валентність R не заповнюється. (Елементи Q1,..., Qn не експлікуються. Сфера асоціативних зв'язків не задається елементом Q, множина R має абстрактніший характер.)

(7) *Eben diesem Zustand verdanken wir es, daß...* [Wahrig, S. 223]

(Q = *diesem Zustand.*)

Слід зауважити, що частка *eben* виконує ідентифікуючу функцію та у взаємодії з домінантою своєї СД відсилає до антецедента, про який йшлося в попередньому контексті, тобто виконує дискурсивно-синтаксичну функцію внутрішньої референції. Крім того, терм R (Q1,..., Qn) може бути вираженим на рівні тексту чи його фрагмента.

Щодо двовалентних часток, то валентність Q має завжди синтаксичне представлення, оскільки як і у тривалентних часток є домінантою СД частки. Валентність P допускає варіативність свого заповнення:

а) Валентність P заповнюється на рівні того ж речення.

(8) *Als Besatzungssoldat, als boshafter Unterdrücker, eine Rolle, die anderen gut lag, war er total fehl am Platz.* [Danella, S. 10]

(P = *Als Besatzungssoldat, als boshafter Unterdrücker...war er.*)

б) Валентність P синтаксично оформлюється в реченні, яке містить дейктичний маркер „*das*“, що зумовлює заповнення семантичної валентності P у попередньому контексті.

(9) „*Das ist alles ungeheuer schwierig.*“ (P = *das (→ was?) ist alles...*)

в) Валентність P виражається на рівні діалогічної єдності (у стимулюючій репліці, а Q – виражається у реагуючій).

(10) „*Wie lange kennen Sie eigentlich meine Mutter, Herr Strach?*“ – „*Ungefähr ein Jahr.*“ (P = *kennen Sie eigentlich meine Mutter,...*)

Отже, якщо валентність Q має завжди експліцитне заповнення, валентність P не завдає труднощів для її визначення, то валентність R при синтаксичній незаповненості потребує для свого визначення більший за обсягом фрагмент тексту або передбачає активізацію різного роду знань у

свідомості слухача. Саме валентність R зумовлює неоднозначність своєї інтерпретації в лінгвістичних дослідженнях.

Нетривіальна сфера дії градуальних часток зумовлює їхнє функціонування як когезійних маркерів, що буде предметом дослідження іншої статті.

СПИСОК НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуславский И.М. Сфера действия лексических единиц. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
2. Лангакер Р.В. Природа грамматической валентности // Вест. Моск. ун-та. – Сер. 9. Филология. – 1998. – №5. – С. 73–111.
3. Лосев А.Ф. О понятии языковой валентности // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т.40. – № 5. – С. 403–411.
4. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.
5. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. – М.: Высш. шк., 1978. – 258 с.
6. Сэпир Э. Градуирование. Семантическое исследование // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI: Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 43–78.
7. Altmann H. Die Gradpartikeln im Deutschen. Untersuchungen zu ihrer Syntax, Semantik und Pragmatik: Inagural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie. – Tübingen: Niemeyer, 1976. – 334 S.
8. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht. – Leipzig. Berlin. München. Zürich. New York: Langenscheidt Verlag Enzyklopädie, 1993. – 736 S.
9. Jacobs J. Zur Syntax und Semantik der Gradpartikeln im Deutschen / Linguistische Arbeiten 138. – Tübingen: Niemeyer, 1983. – 298 S.
10. Karttunen L., Peters S. Conventional implicature / Syntax and semantics. – N. Y.: Acad. Press., 1979. – Vol. 11: Presupposition. – P. 1–56.

König E. Gradpartikeln // Handbuch zur Sprach- und Kommunikations-wissenschaft.
– 1991. – № 6. – S. 786–803.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

11. Agricola 1: Agricola E. Wörter und Wendungen. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1962. – 792 S.

12. Duden – Deutsches Universalwörterbuch / Herausgegeben und bearbeitet vom wissenschaftlichen Rat und den Mitarbeitern der Dudenredaktion unter der Leitung von G.Drosdowski. – 2. Auflage. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.

13. Wahrig 1: Wahrig G. Der kleine Wahrig Wörterbuch der deutschen Sprache. – München: Mosaik, 1982. – 943 S.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

14. Danella U. Der Unbesiegte. Roman. – München: Wilhelm Heyne, 1989. – 480 S.

15. Höber H. W. Nun komm ich als Richter. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschen-buch, 1989. – 126 S.

16. Mellin B. Endlich hast du mir verziehen. Bastei Fürsten-Roman. – Bd. 162. – Bergisch Gladbach: Lübbe, 2000. – 64 S.

17. Schmieder M. Nachtfrost. DIE Reihe. – Berlin: Das Neue Berlin, 1975. – 191 S.